

Journal of Philosophical Investigations

University of Tabriz

Grammar and Rules: Chomsky and Wittgenstein in Contrast

Hossein Shaqaqi

Assistant Professor, Faculty of Contemporary Intercultural Studies, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran.
E-mail: h.shaqaqi@ihcs.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 30 October 2025

Received in revised form 19
November 2025

Accepted 01 December 2025

Published online 14 July 2026

Keywords:

Chomsky; Wittgenstein;
Grammar; Rules; Mind;
Language

ABSTRACT

Noam Chomsky and Ludwig Wittgenstein represent two major and fundamentally different approaches to the relationship between language and thought. Both are widely regarded as seminal figures whose reflections on language have been transformative within their respective fields. Yet in what crucial respects do their views on language diverge, and why is a comparison between them philosophically significant? A comparative examination of their thought, independent of any prior commitment to either position, is valuable in its own right, since attention to the extent and depth of the divergence between these two lines of thought provides important insight into major currents in contemporary philosophy and linguistics. Chomsky's mentalistic approach to linguistic rules brought about a revolutionary shift in linguistic studies, whereas, slightly earlier, the later Wittgenstein's views provoked serious debates among his philosophical contemporaries and gave rise to a novel direction in the philosophy of language. Wittgenstein's innovative approach to language developed along a path fundamentally opposed to Chomsky's revolutionary program in linguistics, insofar as Wittgenstein redirected philosophical attention away from the inner domain of the mind toward outward behavior, social practices, and forms of life. Employing an analytic method and drawing primarily on the works of these two thinkers, this article focuses in particular on their respective conceptions of grammar and linguistic rules and examines some of their central arguments. The analysis shows that essentialism in Chomsky's thought, and its rejection in Wittgenstein's later philosophy, constitutes a fundamental difference in their approaches to language. This fundamental divergence, in turn, carries significant implications for social issues, including the nature and possibility of dialogue.

Cite this article: Shaqaqi, H. (2026). Grammar and Rules: Chomsky and Wittgenstein in Contrast. *Journal of Philosophical Investigations*, 20 (55), 521-540. <https://doi.org/10.22034/jpiut.2025.69940.4295>

© The Author(s).

Publisher: University of Tabriz.

Extended Abstract

This article examines the contrast between two fundamental approaches to language, grammar, and rule-following in the thought of Noam Chomsky and the later Wittgenstein. Although both Chomsky and Wittgenstein are among the most influential thinkers of the twentieth century, their conceptions of the relationship between language, mind, rules, and society diverge in a profound and systematic way. The aim of the article is not to take a prior partisan stance in favor of either position, but rather to elucidate the depth of this divergence and to explore its theoretical and social implications.

In the later philosophy of Wittgenstein, language is understood as a social activity that acquires meaning through “language-games” and within the context of “forms of life.” To speak a language is to participate in a rule-governed practice, a practice whose rules are not grounded in the individual mind but are stabilized through collective activities and shared social habits. The analogy between language and games serves both to emphasize the social character of language and to make room for the plurality of rules and linguistic systems. Just as different games are governed by different rules, languages and language-games are characterized by a multiplicity of grammars. Accordingly, the later Wittgenstein distances himself from the idea that there exists a single, unified set of linguistic rules—an idea that can be found in early analytic philosophy and even in his own earlier work, most notably in the *Tractatus Logico-Philosophicus*.

By contrast, Chomsky adopts a mentalistic and essentialist approach to language. Through his critique of behaviorism and conditioning-based explanations, he argues that neither language acquisition nor linguistic competence can be adequately explained without positing innate mental structures. His theory of *Generative Transformational Grammar*, and in particular the notion of *Universal Grammar*, expresses the view that the fundamental principles of language are shared by all human beings and are rooted in the biological structure of the brain. From Chomsky’s perspective, language is primarily an internal phenomenon, and what appears in speech and writing is the external manifestation of an underlying, innate cognitive system.

Chomsky’s theory of Universal Grammar maintains that, despite their surface differences, natural languages are based on a common core of principles and constraints. This core determines both the target state of language acquisition and the limits of linguistic variation. By appealing to children’s remarkable capacity to acquire their native language and by employing the *Poverty of the Stimulus Argument*, Chomsky concludes that linguistic experience alone is insufficient to account for this capacity. Consequently, innate linguistic structures must be presupposed. On this view, language acquisition is less a matter of learning than a process of the automatic growth or maturation of a mental organ.

This mentalistic picture of language stands in direct tension with the later Wittgenstein’s account of rule-following. In his well-known discussion of rule-following, Wittgenstein shows that if following a rule is understood as an internal process based on mental interpretation, it leads to an infinite regress: every interpretation itself requires a further rule to determine how it is to be applied. The result of this regress is that no ultimate fact remains to determine what counts as following a rule correctly. For Wittgenstein, this demonstrates that rule-following cannot be grounded in the private domain of the mind.

Saul Kripke's influential interpretation of this argument—commonly known as the “Wittgensteinian paradox”—sharpens the challenge. The famous “plus” and “quus” example illustrates that there is no fact about an individual's past behavior or inner mental states that can determine which rule they were following. This conclusion poses a serious difficulty for Chomsky's conception of language as an internal system of rules or principles, since the distinction between correct rule-following and error would no longer have an objective basis.

Wittgenstein does not advance this argument in defense of skepticism. Rather, his aim is to show that the criteria for rule-following are established in social practice. A rule has meaning only in its actual use, not in private interpretations or hidden mental structures. Rule-following is an activity that takes place in the public domain, within a framework of shared agreements and social norms. For this reason, Wittgenstein rejects the very possibility of “private rule-following.”

This fundamental difference in the conception of rules is closely connected to the transformation of Wittgenstein's view of logic and grammar. In the *Tractatus Logico-Philosophicus*, logic is conceived as a single, a priori system that mirrors the structure of the world. In his later works, however, Wittgenstein abandons this conception and moves toward the idea of a plurality of logics. Logic is no longer an abstract and universal system, but something that emerges from the grammar of language-games and from diverse forms of human life. Within this framework, “grammar” is not merely a set of syntactic rules; it is a normative system that determines what counts as meaningful or meaningless, and what kinds of conceptual relations are possible.

For the later Wittgenstein, grammar thus replaces the unitary logic of the *Tractatus*, and “logical necessity” is reduced to “grammatical necessity”—a necessity that is grounded neither in the nature of the world nor in the structure of the brain, but in forms of life and in practical human needs. This approach challenges Chomsky's essentialism and mentalism, while at the same time acknowledging the plurality of languages, logics, and forms of rationality.

Finally, the article argues that this disagreement is not merely theoretical, but has significant social and cultural implications. Chomsky's unifying approach to the fundamental rules of language tends toward a form of rational monism, whereas the later Wittgenstein allows for the recognition of diverse modes of reasoning, language, and human life. From this perspective, the contrast between Chomsky and Wittgenstein reflects two competing images of the human being: one defined by a mind endowed with a single linguistic essence, and another whose language and rules are shaped within the context of collective and plural forms of life.

گرامر و قواعد؛ تقابل چامسکی و ویتگنشتاین

حسین شقاقی

استادیار گروه مطالعات میان‌فرهنگی معاصر پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران. رایانامه: h.shaqaqi@ihcs.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۰۸ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۸/۲۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۱۰ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۲۴ کلیدواژه‌ها: چامسکی، ویتگنشتاین، گرامر، قواعد، ذهن، زبان	چامسکی و ویتگنشتاین نماینده‌ی دو نگاه متفاوت به نسبت زبان و اندیشه هستند. آن‌ها در تأمل در باب زبان از متفکران دوران‌ساز محسوب می‌شوند، اما نگاه این دو به زبان چه تفاوت‌های عمده‌ای با هم دارد؟ چرا مقایسه این دو نگاه مهم است؟ مقایسه اندیشه این دو، فارغ از جانبداری از هر یک، به خودی خود موضوعیت دارد، چراکه التفات به میزان واگرایی و تفاوت این دو خط فکری در رسیدن به یک دورنما نسبت به جریان‌های مهم فلسفی و زبان‌شناسی معاصر بسیار یاری‌بخش است. نگاه ذهن‌گرایانه چامسکی به قواعد زبان، چرخش انقلابی‌ای را در مطالعات زبان‌شناسی ایجاد کرد و حال آنکه کمی پیش از آن، نظرات متأخر ویتگنشتاین مناقشه‌های جدی‌ای را در برابر نظرات فیلسوفان هم‌قطار او برانگیخت و به جریانی بدیع در فلسفه زبان منجر شد. رویکرد بدیع ویتگنشتاین در فلسفه زبان کاملاً در مسیری مغایر و متضاد با رویکرد انقلابی چامسکی در زبان‌شناسی رخ داد، چراکه ویتگنشتاین در تبیین زبان، توجهات فیلسوفان را از درون و ذهن به سمت بیرون و رفتار و جامعه سوق داد. در اینجا با استفاده از روش تحلیلی و با استناد به آثار این دو متفکر، به طور خاص به موضوع گرامر و قواعد زبان از نگاه آن‌ها تأکید می‌کنیم و برخی از استدلال‌های هر یک را مورد بررسی قرار خواهیم داد. در نتیجه بررسی مذکور، ذات‌باوری در اندیشه چامسکی و رد آن در اندیشه ویتگنشتاین، تفاوت بنیادین نگاه این دو به زبان است و این تفاوت بنیادین تبعاتی در باب مسائل اجتماعی (از جمله گفتگو) به بار خواهد آورد.

استناد: شقاقی، حسین. (۱۴۰۵). گرامر و قواعد؛ تقابل چامسکی و ویتگنشتاین، پژوهش‌های فلسفی، ۲۰ (۵۵)، ۵۹۵-۶۱۴.

<https://doi.org/10.22034/jpiut.2025.69940.4295>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه تبریز.

مقدمه

از نگاه ویتگنشتاین متأخر سخن گفتن ما انسان‌ها همچون ورود به یک بازی است. این شباهت مبنای به کارگیری مفهوم «بازی زبانی» از سوی او است. از نگاه او ما با ورود به مکالمه با دیگران از پیش مجموعه‌ای از قواعد یک بازی زبانی را پذیرفته‌ایم.^۱ تشبیه زبان به بازی حاکی از رویکرد اجتماع‌محور ویتگنشتاین در تبیین و توضیح زبان است. زیرا از نگاه او زبان فعالیتی اجتماعی است و مفاهیم بنیادین آن، از جمله «معنا» و «ارجاع» با محوریت اجتماع قابل تبیین و توضیح است. این رویکرد آشکارا ویتگنشتاین را در برابر رویکرد چامسکی در زبان‌شناسی قرار می‌دهد (کانفیلد، ۱۹۹۶، ۱۲۲).

همچنین تشبیه زبان به بازی زمینه‌ای برای پذیرش رویکرد کثرت‌گرایانه در باب زبان را فراهم می‌کند، بدین شکل که هر زبان، قواعد مخصوص به خود را دارد. در بازی‌های مختلف قواعد متفاوتی جاری است و با ورود به هر بازی، بازیگران قواعد مخصوص به همان بازی را می‌پذیرند. در هر زبان نیز قواعد مخصوص به همان زبان حاکم است. این نکته، از رویکرد وحدت‌گرایانه حاکم در جریان اولیه فلسفه تحلیلی (مثلاً نزد راسل و ویتگنشتاین متقدم) عدول می‌کند.

ویتگنشتاین در رساله از نظام واحدی از قواعد که در زبان حاکم است، و در دوره متأخر از تکرر نظام‌های قواعد در بازی‌های زبانی مختلف سخن می‌گوید. اصطلاحات کلیدی در این دو دوره فکری ویتگنشتاین برای نظام قواعد، به ترتیب، عبارتند از: منطق و گرامر. بنابراین نظام قواعد زبان نزد ویتگنشتاین متأخر «گرامر» نامیده می‌شود (شرودر، ۲۰۱۷، ۲۵۲).

از نگاه ویتگنشتاین متأخر تبعیت از قاعده یک فعالیت جمعی و اجتماعی است. انسان در فرایند اجتماعی شدن تبعیت از قاعده را فرا می‌گیرد. چامسکی با این رویکرد ویتگنشتاین به قواعد موافق نیست و از نگاه او تبعیت از قاعده یک فرایند درونی^۲ و به لحاظ منطقی الزام‌آور^۳ است که مبتنی است بر قابلیت و توانش فطری^۴. اینکه می‌توانیم از قواعد زبان پیروی کنیم مبتنی است بر یک سری توانایی‌هایی که به شکل فطری و درونی به انسان موهبت شده است.

به نظر چامسکی الگویی که تبعیت از قاعده را بر اجتماع و فرایند اجتماعی شدن انسان مبتنی می‌کند، به لحاظ توصیفی نابسند است، چرا که قادر نیست همه موارد و مصادیق مربوطه را در خود جای دهد، مصادیقی همچون انسان‌های منزوی از جامعه یا فرد در انزوا (مواردی همچون رایبسون کروزو) که به زعم چامسکی قادرند از قواعد تبعیت کنند. اگر به این نتیجه برسیم که افراد بدون فرایند اجتماعی شدن توانایی تبعیت از قاعده را دارند، پس لاجرم باید بپذیریم که تبعیت از قاعده به توافق جمعی یا مشارکت در یک بازی زبانی نیاز ندارد (چامسکی، ۲۰۲۰، ۲۳۰-۲۳۴ و مک‌نالی، ۲۰۱۲).

بنابراین گرامر یا قواعد بنیادین زبان وابسته به فعالیت اجتماعی انسان نیست بلکه از نگاه چامسکی گرامر زبان ریشه در فیزیولوژی و مغز انسان دارد. او یک گرامر واحد را بین انسان‌ها مفروض می‌گیرد و بدینسان ایده گرامر همه‌شمول^۵ را مطرح می‌کند.

^۱ در باب این که آیا نزد ویتگنشتاین متأخر بین دو مفهوم «زبان» و «قاعده» رابطه‌ای اجتناب‌ناپذیر وجود دارد (بدین معنا که زبان به شکل اجتناب‌ناپذیری فعالیتی قاعده‌مند است) برخی مفسران تشکیک کرده‌اند. رک. (زانگویل، ۲۰۱۷، ۴۴۹).

^۲ internal

^۳ logically compelled

^۴ innate competence

^۵ Universal grammar

۱. ایده گرامر همه‌شمول چامسکی

انتقادهای چامسکی، از دهه ۱۹۵۰ به بعد، به رفتارگرایی، به ویژه رفتارگرایی اسکینر، منشاء چرخش مهمی در زبان‌شناسی شد. از نگاه روان‌شناسی رفتارگرایانه، یادگیری زبان فرایندی است که به شکل شرطی‌سازی و تقویت پاسخ‌ها پیش می‌رود. چامسکی استدلال کرد که رفتارگرایی نمی‌تواند پیچیدگی و خلاقیت زبان را توضیح دهد و از این رو باید بپذیریم که انسان‌ها ساختارهای ذهنی ذاتی و فطری‌ای دارند که یادگیری زبان را ممکن می‌سازد. بدین شکل چامسکی تمرکز زبان‌شناسی را از رفتار به سمت فرایندهای ذهنی درونی مثل تفکر، حافظه و ساختار مشترک زبان‌ها تغییر داد.

چامسکی در دهه ۱۹۵۰ نظریه‌ای را در زبان‌شناسی مطرح می‌کند که تحت عنوان «گرامر زایشی گشتاری»^۱ شناخته می‌شود. نظریه مذکور دو ایده محوری دارد. اصطلاح «زایشی»^۲ دال بر ایده نخست است و حاکی است از این که گرامر مجموعه‌ای از قواعد صوری است که قادر به تولید تمام جملات گرامری یک زبان است. بر اساس این ایده از آنجا که معرفت به یک زبان شامل توانایی ضمنی برای فهم تعداد نامحدودی از جملات است، یک گرامر زایشی باید نظامی از قواعد باشد که بتواند برای تولید تعداد نامحدودی از ساختارها تکرار شود. اصطلاح «گشتاری»^۳ دال بر ایده دوم است و حاکی است از این که گرامر شامل قواعدی است که همچون گشتار عمل می‌کنند بدین معنا که ساختارهای جمله‌ای مبنایی (ساختارهای عمیق) را به اشکال پیچیده‌تر یا متنوع‌تر (ساختارهای سطحی) تبدیل می‌کند (چامسکی، ۲۰۰۲، ۴۴-۴۵؛ چامسکی، ۲۰۱۵، ۱۴).

زبان ساختاری دو لایه دارد؛ یک ساختار عمیق^۴ و یک ساختار سطحی^۵. «ساختار عمیق» نماینگر روابط معنایی عمیق و معنای اساسی یک جمله است و «ساختار سطحی» شکل واقعی گفتاری یا نوشتاری جمله است. قواعد گشتاری، ساختارهای عمیق را به ساختارهای سطحی تطبیق می‌دهند که این کار به دو شکل محلی^۶ و کلی/جهانی^۷ انجام می‌شود (بائر، ۱۹۷۸، ۲۴۰). قواعد گشتاری ساختارهای مبنایی و عمیق را، برای تولید جملاتی به صورت‌های متفاوت، تغییر می‌دهند. مثلاً جمله را پرسشی می‌کنند: «علی می‌تواند رانندگی کند» را تبدیل می‌کنند به «آیا علی می‌تواند رانندگی کند؟». یا جمله معلوم را مجهول می‌کنند: «احمد کتاب را نوشت» را تبدیل می‌کنند به «کتاب نوشته شد».

چامسکی بعدها در دهه ۱۹۶۰، و همسو با روح ذهن‌گرایانه نظریه «گرامر زایشی گشتاری»، ایده «گرامر همه‌شمول» را بسط داد. او از ذهن‌گرایی^۸ و روان‌شناسی شناختی حمایت کرد و صریحاً مدعی شد زبان‌شناسی باید شاخه‌ای از روان‌شناسی شناختی محسوب شود، زیرا با فرایندهای ذهنی زیربنایی کاربرد و اکتساب زبان سروکار دارد. از این رو چامسکی از ایده‌های اساسی مرتبط با روان‌شناسی شناختی حمایت کرد و بر وجود مکانیسم‌های شناختی درونی و غیرقابل مشاهده، از جمله دستگاه اکتساب زبان^۸ و گرامر همه‌شمول، تأکید کرد.

ایده گرامر همه‌شمول مدعی است قواعد بنیادین زبان در همه زبان‌ها مشترک است چرا که این قواعد بر ساخته فرهنگ‌های متفاوت نیستند بلکه ناشی و مبتنی‌اند بر شاکله‌های زیست‌شناختی مشترک ذهن انسان‌ها. چامسکی «گرامر همه‌شمول» را به عنوان چیزی متنوع از، یا فصل مشترک، عناصر مقوم گرامرهای جزئی متفاوت مطرح می‌کند؛ یعنی نظامی از قواعد که دسته‌ای

¹ Generative Transformational Grammar

² Generative

³ Deep Structure

⁴ Surface Structure

⁵ local

⁶ global

⁷ mentalism

⁸ the Language Acquisition Device

نامتناهی از جملات را با ویژگی‌های صوری و معنایی متفاوت آنها ایجاد می‌کند (چامسکی، ۱۹۷۵، ۴۱). چامسکی گاه از گرامر همه‌شمول همچون نظامی انتزاعی صحبت می‌کند، و گاه آن را به مثابه مولفه و بخشی از قوه زبان در وجود انسان می‌داند که منشا پیدایش یک نظام انتزاعی و صوری مستقل از زبان‌های متفاوت است (چامسکی، ۱۹۷۵، ۴۳).

چامسکی در بیان تعریف گرامر همه‌شمول، آن را به مثابه نظامی از اصول، شرایط و قواعد معرفی می‌کند که عناصر یا ویژگی‌های همه زبان‌های بشری‌اند، نه صرفاً به طور تصادفی، بلکه به طور ضروری. چامسکی سپس توضیح می‌دهد که مقصودش از این ضرورت، «ضرورت زیست‌شناختی است، و نه ضرورت منطقی. بنابراین گرامر همه‌شمول را می‌توان بیانگر «ذات زبان انسانی» دانست. گرامر همه‌شمول در بین انسان‌ها ثابت خواهد بود. گرامر همه‌شمول مشخص می‌کند که یادگیری زبان، در صورت موفقیت‌آمیز بودن، باید به چه چیزی دست یابد. ... آنچه آموخته می‌شود، ساختار شناختی به دست آمده، باید ویژگی‌های گرامر همه‌شمول را داشته باشد، اگرچه ویژگی‌های دیگری نیز خواهد داشت؛ ویژگی‌های تصادفی» (چامسکی، ۱۹۷۵، ۲۹).

بنابراین گرامر همه‌شمول واجد ویژگی‌ها و شرایط ذیل است:

- ۱) تغییرناپذیری: گرامر همه‌شمول در بین همه انسان‌ها تغییرناپذیر خواهد بود.
- ۲) یادگیری زبان: گرامر همه‌شمول مشخص می‌کند که یادگیری زبان در صورت موفقیت‌آمیز بودن باید به چه چیزی دست یابد.
- ۳) سازماندهی درونی: گرامر همه‌شمول ویژگی‌های صوت، معنا و سازماندهی ساختاری را مشخص می‌کند.
- ۴) محدودیت‌ها: در تمام این حوزه‌ها (۱-۳)، گرامر همه‌شمول شرایطی را اعمال می‌کند که تنوع زبان‌ها را به شدت محدود می‌کند (بائر، ۱۹۷۸، ۲۴۴).

ویژگی‌های سه و چهار آشکارا دعاوی‌ای مربوط به زبان‌شناسی‌اند ولی ویژگی‌های اول و دوم به زبان‌شناسی محدود نیستند. ویژگی دوم دعاوی‌ای در باب روان‌شناسی کودک مطرح می‌کند و ویژگی نخست دعاوی‌ای در باب ذهن انسان. بنابراین گرامر همه‌شمول چامسکی نظریه‌ای است هم در باب زبان، و هم در باب ذهن و هم در باب مغز. نظریه چامسکی صرفاً محدود به زبان‌شناسی نیست بلکه دعاوی‌ای در باب زیست‌شناسی انسان و فیزیولوژی مغز دارد و همچنین نظریه‌ای فلسفی است چرا که دعاوی‌ای در حوزه فلسفه ذهن ارائه می‌کند (اینوس، ۲۰۲۳).

۲. گرامر همه‌شمول و یادگیری زبان از سوی کودک

از نگاه چامسکی جنبه‌های مهم و اساسی هر زبان را گرامر همه‌شمول تعیین می‌کند و تفاوت‌ها در زبان‌ها جنبه‌هایی عارضی است؛ یعنی تفاوت در واژگان و یک سری پارامترهایی که حول هسته بنیادین زبان (که مشترک همه زبان‌ها است) متغیراند. از یک چشم‌انداز بی‌طرف، مثلاً از نگاه یک زبان‌شناس فرضی مریخی، یک زبان واحد مشترک وجود دارد که همه انسان‌ها بدان تکلم می‌کنند به علاوه تغییرات منطقه‌ای جزئی (اینوس، ۲۰۲۳).

¹ the essence of human language

منشاء این اشتراک و همه‌شمولی گرامر بنیادین این زبان مشترک چیست؟ از نگاه چامسکی منشاء این همه‌شمولی را در مغز انسان باید جست. مغز انسان‌ها به شکل مشترک واجد این موهبت است و به تبع آن شاکله ذهن ما انسان‌ها به گرامر همه‌شمول و مشترکی که اساس و بنیان هر زبانی است مجهز است.

بنابراین نزد چامسکی زبان در وهله نخست چیزی نیست که گفته شود، علامت‌گذاری شود یا نوشته شود، بلکه در درون ما وجود دارد و آنچه بسیاری از مردم به عنوان زبان - اعمال بیرونی ارتباط - می‌شناسند، صرفاً محصول آن قوه‌ی ذهنی درونی است (اینوس، ۲۰۲۳).

یکی از دلایلی که چامسکی به نفع نظریه خود اقامه می‌کند توانایی کودک در یادگیری زبان مادری است. کودکان در سنی که هنوز نمی‌توانند بند کفش خود را ببندند یا محاسبات اولیه را انجام دهند، چیزی به پیچیدگی گرامر زبان و واژگان یک زبان را یاد می‌گیرند. سرعت و دقت یادگیری زبان مادری در کودکان بسیار بالا است. حال این واقعیت را بگذارید کنار این موارد که بزرگسالان معمولاً در یادگیری امور مختلف (مثلاً رانندگی یا آشپزی) نسبت به کودکان توانایی و قابلیت بیشتری دارند ولی در یادگیری زبان دوم بسیار ضعیف‌تر از کودکی‌اند که در حال یادگیری زبان مادری است.

چامسکی در کتاب جنبه‌هایی از نظریه نحو^۱ (۱۹۶۵) این مساله را، با ارجاع به افلاطون مطرح می‌کند (چامسکی، ۲۰۱۵، ۵۲). وجه این ارجاع این است که در رساله منون افلاطون (از زبان سقراط) به این پرسش می‌پردازد که کودکان چگونه توانایی فهم مسائل هندسه را دارند و او نتیجه می‌گیرد که کودکان این حقایق را هیچ‌گاه در زندگی نیاموخته‌اند بلکه این قابلیت در ذهن آنها است (افلاطون، ۲۰۲۱، ۳۱-۳۲). از نگاه چامسکی نیز گرامر همه‌شمول از پیش در ذهن کودک است و با آموزش والدین و جامعه، نهایتاً به فعلیت در می‌آید.

بدین‌سان چامسکی در میان دعوای ریشه‌دار تاریخ فلسفه بین عقل‌گرایی و تجربه‌گرایی، جانب عقل‌گرایی را می‌گیرد چرا که تجربه را فقیرتر از آن می‌داند که اکتساب و تسلط بر زبان را تبیین کند (چامسکی، ۲۰۱۵، ۵۳). چامسکی برای دفاع از ادعای خود از «استدلال فقر محرک»^۲ استفاده می‌کند. بر اساس این استدلال محرک‌هایی که کودک برای یادگیری زبان مادری در معرض آنها قرار می‌گیرد، بسیار اندک و ناکافی است.

آنچه کودک می‌شنود در مقایسه با توانایی‌ای که برای تولید بی‌نهایت جمله خواهد داشت، بسیار ناچیز است. به علاوه این که زبانی که کودک از افراد بزرگ‌تر می‌شنود معمولاً محاوره‌ای است و از این رو به لحاظ گرامری معیوب است و حال آنکه کودک به گرامر پیچیده و صحیح زبان مادری مسلط می‌شود. بنابراین ساز و کار یادگیری زبان مادری متفاوت است با ساز و کار یادگیری -مثلاً- گره زدن بند کفش یا دوچرخه‌سواری و ... ملاحظات فوق چامسکی را به این نتیجه می‌رساند که زبان از طریق تجربه آموخته نمی‌شود، بلکه ذاتی و فطری است. کودکان با گرامر همه‌شمول زاده می‌شوند و اصول زبان از بدو تولد وجود دارد. آنچه باقی می‌ماند «صرفاً» یادگیری ویژگی‌های عَرَضی زبان مادری کودک است (اینوس، ۲۰۲۳).

چامسکی زبان را به شکل درونی و با توجه به توانش و قابلیت‌های ذاتی ذهن، و به تبع آن مغز انسان، تبیین می‌کند. نگاه او به ذاتی یا فطری بودن زبان آن قدر جدی است که حتی اصطلاح «یادگیری زبان»^۳ را برای مسلط شدن کودک به زبان مادری، همراه‌کننده می‌داند. از نگاه او نظام زبانی ذهن، یک اندام ذهنی است و رشد آن همچون رشد اندام‌های بدن (از جمله قلب، ریه‌ها و ...) است، یعنی این رشد فرآیندی است خودکار که در مقطعی از بلوغ کودک کامل می‌شود. نظام زبانی انسان هم در نقطه‌ای

¹ Aspects of the Theory of Syntax

² Poverty of the Stimulus Argument

³ language learning

خاص از بلوغ او تثبیت می‌شود و پس از آن تغییرات نسبتاً جزئی رخ خواهند بود، از جمله اضافه شدن کلمات جدید به واژگان گوینده (اینوس، ۲۰۲۳).

در بخش‌های قبلی مقاله بیان کردیم که ایده «گرامر همه‌شمول» در تقابل با نگاه ویتگنشتاین متاخر به گرامر قرار دارد. در ادامه برای وضوح‌بخشی به این تقابل به رویکرد ویتگنشتاین و برخی مفسران او تاکید می‌کنیم.

۳. معضل ویتگنشتاینی نظریه گرامر همه‌شمول چامسکی

یکی از مشهورترین اعتراضات فلسفی به ایده گرامر همه‌شمول و توانش زبانی مبنایی انسان‌ها، چیزی است که از آن با عنوان «معضل ویتگنشتاینی»^۱ یاد می‌شود. خود چامسکی اذعان می‌کند که از میان انتقادات مختلف به نظریه‌اش، این جالب‌ترین انتقاد است (چامسکی، ۲۰۲۰، ۲۲۳).

رویکرد درون‌گرایانه چامسکی به زبان، تقابلی آشکار با نگاه برون‌گرایانه ویتگنشتاین متاخر به زبان دارد و به طور خاص حمایت او از گرامر همه‌شمول در تقابل با استدلال تبعیت از قاعده ویتگنشتاین است. تقابل چامسکی با استدلال تبعیت از قاعده ویتگنشتاین با ایده‌ای مرتبط است که او در باب گرامر زبان دارد. بر اساس ایده گرامر همه‌شمول گرامر و نحو بنیادین و ریشه‌ای زبان به شکل ژنتیکی و جبراً در مغز انسان‌ها تثبیت شده‌است و این گرامر بنیادین فارغ از این که ما به کدام فرهنگ تعلق داریم در همه زبان‌های طبیعی مشترک است. بر اساس ایده چامسکی ساختار بنیادین و ریشه‌ای تمامی زبان‌های طبیعی یکسان است (ما و ون‌براکل، ۲۰۱۶، ۵۲).

اما از منظر فلسفه زبان ویتگنشتاین، چنین تبیینی از گرامر زبان با معضلاتی در باب پیوند بین قواعد و رفتار مواجه است. از نگاه ویتگنشتاین اگر تبعیت از قاعده را نه بر فرایند اجتماعی شدن، بلکه بر فرایندی درونی مبتنی کنیم، آنگاه تبعیت از قاعده نیازمند عمل تفسیر است. و از آنجا که خود عمل تفسیر قاعده‌مند است (و از این رو مقتضی تبعیت از قاعده است)، دچار تسلسل تا بی‌نهایت خواهیم شد و در نتیجه خود مفهوم تبعیت از قاعده تضعیف و بی‌منا خواهد شد (ویتگنشتاین، ۱۴۰۰، بند ۱۹۸ و ۲۰۱).

پرسش ویتگنشتاین در استدلال موسوم به تسلسل او این است که «چه چیزی یک عمل را به مصداقی از تبعیت صحیح از یک قاعده تبدیل می‌کند؟» این استدلال، پارادوکسی را در فهم درون‌گرایانه از قواعد آشکار می‌کند. گام‌های اصلی این استدلال به شکل ذیل است.

– اگر تبعیت از یک قاعده مستلزم تفسیر آن قاعده باشد، پس خود تفسیر (که عملی قاعده‌مند است) می‌تواند به طرق مختلف تفسیر شود.

– برای پاسخ به این پرسش که آیا فلان عمل با فلان قاعده مطابقت دارد یا خیر، ممکن است به قاعده دیگری درباره چگونگی تفسیر قاعده اول متوسل شویم.

– در این صورت، برای تبعیت از این قاعده دوم، به قاعده سومی نیاز خواهیم داشت و به همین ترتیب دچار «تسلسل بی‌نهایت» می‌شویم چرا که هرگز یک واقعیت نهایی و قطعی وجود ندارد که آنچه را که تبعیت صحیح از یک قاعده محسوب می‌شود، تعیین کند.

¹ Wittgenstenian Problem

از نتایج این استدلال این است که یک قاعده هیچ فرایند عملی‌ای را متعین نمی‌کند، زیرا هر فرایند عملی را می‌توان مطابق با آن قاعده فهمید! در اینجا نکته مهمتری نیز وجود دارد که پاراگراف دوم بند ۲۰۱ تحقیقات فلسفی دال بر آن است. نکته این است که دریافت ما از قاعده را نباید به نحو درون‌گرایانه و با اتکا به تفسیر تبیین کرد، بلکه راهی برای دریافت قاعده به شیوه‌ای که خودش یک تفسیر نیست وجود دارد (ویتگنشتاین، ۱۴۰۰، بند ۲۰۱). موضع ویتگنشتاین در اینجا شبیه به همان چیزی است که در باب نشانه و معنا مطرح می‌کند. نشانه را ممکن است به شیوه‌های متفاوتی فهمید و تفسیر کرد. ولی معنا یک نشانه نیست و موضوع تفاسیر متفاوت نیست. بلکه معنا خود آخرین تفسیر است (مک‌داول، ۱۹۸۴، ۳۳۲). بنابراین موضع ویتگنشتاین در ارتباط با تبعیت از قاعده موضع شکاک نیست و در جای دیگری از این مقاله به تفصیل بیشتر به این موضوع باز خواهیم گشت.

۴. معضل ویتگنشتاینی چامسکی به روایت کریپکی

یک روایت مهم و مشهور را از معضل ویتگنشتاینی فوق برای نظریه‌های درون‌گرایانه در باب گرامر و تبعیت از قاعده، کریپکی ارائه می‌کند. کریپکی (۱۹۸۲) با الهام از عبارتی از بند ۲۰۱ تحقیقات فلسفی ویتگنشتاین استدلالی را مطرح کرد که مستلزم تامل عمیقی درباره ماهیت فعالیت‌های تبعیت از قاعده، از جمله کاربرد زبان، بود. عبارت مذکور این است:

یک قاعده نمی‌تواند هیچ نحوه عملی را تعیین کند، چون هر نحوه عملی را می‌شود با آن قاعده مطابق

کرد (ویتگنشتاین، ۱۴۰۰، بند ۲۰۱).

استدلال کریپکی را می‌توان به این صورت خلاصه کرد که وقتی به نظر می‌رسد شخصی از یک قاعده تبعیت می‌کند، هیچ واقعیتی درباره او وجود ندارد که معین کند او واقعاً از کدام قاعده تبعیت می‌کند. کریپکی برای این دعوی مثالی ارائه می‌کند که با کمی تغییر (در جهت تسهیل فهم) آن را بیان می‌کنیم. کریپکی از دو اصطلاح plus و quus برای بیان مثال خود استفاده می‌کند. کودکی را فرض کنید که محصل دوران ابتدایی است و آشنایی ابتدایی‌ای با جمع و تفریق دارد. تاکنون همیشه کلمه «plus» را برای جمع زدن به کار برده است، اما صرفاً برای اعداد کمتر از ۵۷ (طبیعی است، چرا که او محصل دوران ابتدایی است). حال از او خواسته می‌شود که $۵۷ + ۶۸$ را محاسبه کند. احتمالاً او پاسخ خواهد داد: «۱۲۵»، اما ممکن است یک شکاک به او بگوید خیر، پاسخ درست «۵» است. استدلال شکاک این است که رفتار گذشته تو و معلم تو در کلاس ریاضی با قاعده دیگری نیز سازگار است، مثلاً این قاعده:

"quus": $x \text{ quus } y = x+y$ if both are less than 57, otherwise 5.

بر مبنای قاعده فوق (که آن را —مثلاً— «شبه‌جمع» می‌نامیم) هرگاه یکی از دو طرف علامت «+» مساوی یا بیشتر از ۵۷ بود، نتیجه محاسبه چیزی جز «۵» نیست. چرا که هیچ واقعیتی درباره کاربردهای قبلی این کودک از علامت «+» وجود ندارد که تعیین کند منظور شما از این علامت برای اعداد بزرگتر و مساوی ۵۷، «plus» بوده است و نه «quus». حال فرض کنید فردی در مقابل ما چنین معادله‌ای را می‌نویسد:

$$۵۷ + ۶۸ = ۵$$

این معادله بر مبنای کدام قاعده شکل گرفته است؟ بر مبنای قاعده شبه‌جمع یا بر مبنای قاعده متعارف و مرسوم جمع؟ بر طبق استدلال ویتگنشتاینی کریپکی برای قضاوت بین دو فرضیه ذیل هیچ شواهدی (از جمله درون‌نگری خودمان) وجود ندارد که از یکی بیش از دیگری حمایت کند: (۱) او در حال انجام جمع بوده و اشتباه عجیبی مرتکب شده است (۲) او در حال انجام

شبه‌جمع بوده است. در نهایت کریپکی نتیجه می‌گیرد که هیچ راهی برای حل چنین سؤالاتی، حتی به لحاظ نظری، وجود ندارد. اصلاً هیچ واقعیتی درباره اینکه از چه قاعده‌ای تبعیت می‌شود، وجود ندارد (کریپکی، ۱۹۸۲، ۷-۹ و اینوس، ۲۰۲۳).

استدلال کریپکی مستقیماً با این تلقی چامسکی ناسازگار است که زبان نظامی درونی از قواعد است؛ یا، طبق ارائه‌های بعدی چامسکی، زبان نظامی از اصول و پارامترها است که منجر به قواعدی می‌شوند که خودشان بازنمایی نمی‌شوند. طبق نظریه چامسکی، یک خطای گرامری به مثابه یک مسئله اجرایی توضیح داده می‌شود، مثلاً، اشتباهی که ناشی از بی‌توجهی یا حواس‌پرتی است و باعث انحراف از نظام قواعد در ذهن گوینده می‌شود. به گفته کریپکی این که در تبیین‌هایمان به انحراف از قواعد و بی‌توجهی گوینده متوسل شویم مانند این است که در مواجهه با مثال جمع بین ۶۸ و ۵۷، یکی از دو جمع و شبه‌جمع را بر دیگری ترجیح دهیم. و حال آنکه هیچ واقعیتی برای ترجیح یکی بر دیگری وجود ندارد. در باب زبان‌شناسی نیز هیچ واقعیتی به نفع قواعد گرامری خاصی وجود ندارد. بنابراین، به بیان کریپکی به نظر می‌رسد که باید در باب استفاده از ایده‌های قواعد و توانش در زبان‌شناسی بازنگری جدی صورت گیرد. به ویژه اینکه با ملاحظات فوق، تقدم توانش^۱ بر تبعیت از قواعد — که مورد نظر چامسکی است — بی اساس خواهد بود (کریپکی، ۱۹۸۲، ۳۱).

۵. مقصود از استدلال تسلسل ویتگنشتاین

قصد ویتگنشتاین از استدلال تسلسل حمایت و پذیرفتن موضع شکاکانه در باب تبعیت از قواعد نیست، بلکه او می‌خواهد نشان دهد که مواضع فردگرایانه در تبیین تبعیت از قواعد نمی‌توانند به چالش شکاکانه پاسخ دهند. مقصود ویتگنشتاین حمایت از این ادعا است که تبعیت از قاعده در فرایند عمل اجتماعی ریشه دارد. تبعیت از قاعده در آنچه انجام می‌دهیم، و نه در تفسیرهای خصوصی یا زنجیره‌های بی‌نهایت توجیه تثبیت می‌شود. خلاصه این که معنای یک قاعده در نحوه کاربرد آن در یک جامعه نشان داده می‌شود. به تعبیری، به شرطی فلان عمل را تبعیت از فلان قاعده محسوب می‌کنیم که اجتماع آن عمل را به مثابه مصداقی از عمل به آن قاعده محسوب کند.

چامسکی در مقابل این استدلال تبعیت از قاعده را در نظام شناختی^۲ فرد پایه‌گذاری می‌کند و در نتیجه سعی دارد با مفروض گرفتن یک ساختار فطری که کاربرد صحیح قاعده را متعین می‌کند، دچار تسلسل مذکور نشود، اما مشکل این جا است که چامسکی صرفاً معضل ویتگنشتاینی را یک گام به عقب بر می‌گرداند. چامسکی و حامیان او صرفاً یک گرامر یا زبان قاعده‌مند را پیش از زبان روزمره ما مفروض می‌گیرند، اما مساله ویتگنشتاین در باب همان گرامر یا زبان ذهنی مورد نظر چامسکی قابل طرح است و تسلسل مجدداً ایجاد می‌شود.

نکته مهم مورد نظر ویتگنشتاین در برابر ذهن‌گرایانی چون چامسکی این است که اگر قواعد زبان را ناشی از شاکله‌های ذهنی بدانیم تبعیت از قواعد زبان به حوزه خصوصی ذهن فروکاهیده می‌شود و حال آنکه تبعیت از قاعده به شکل خصوصی ممکن نیست، چرا که اگر معیار تبعیت از قاعده خصوصی باشد، هر عملی را می‌توانیم تبعیت از قاعده ذهنی خود تلقی کنیم و در نتیجه هیچ عملی بر دیگر اعمال در ارتباط با قاعده‌ای خاص ارجحیتی ندارد و در نتیجه هیچ عملی تبعیت از یک قاعده ذهنی محسوب نمی‌شود.

¹ competence

² cognitive

چرا در ارتباط با قواعد ذهنی، هیچ عملی بر دیگر اعمال رجحان ندارد؟ این مساله به نگاه ویتگنشتاین به مساله «دقت» باز می‌گردد. فرض کنید فردی به خدمتکارش می‌گوید «جارو را از آشپزخانه بیاور». چه کاری تبعیت از این دستور محسوب می‌شود؟ آیا خدمتکار باید برس چسبیده به دسته جارو را هم بیاورد یا اینکه صرفاً دسته جارو را بیاورد؟ (ویتگنشتاین، ۱۴۰۰، بند ۶۰) احتمالاً می‌گویید چنین پرسشی یک پرسش بی‌ربط (و حتی خنده دار) است و احتمالاً ناشی از ضعف قوه عاقله پرسشگر است، اما اینجا پرسش مجدداً در باب «عقل» قابل تکرار است. اساساً چه پرسشی عاقلانه و چه پرسشی غیرعاقلانه است؟ از نگاه ویتگنشتاین همه این‌ها وابسته به بافت و زمینه زندگی است. این همه دقت در باب برس چسبیده به دسته جارو در بافت زندگی یک خدمتکار خانه نامعقول است، ولی در بافت آزمایشگاه پرسش نامعقولی نیست. در بافت آزمایشگاه اگر استاد از دستیارش چیزی را بخواهد، اصلاً نامعقول نیست که دستیار او در این حد (و حتی بیش از آن) دقت به خرج دهد و پرسش‌هایی را برای پی بردن به مقصود استاد مطرح کند.

از این رو از نگاه ویتگنشتاین تبعیت از قواعد گرامری زبان مبتنی بر معیارهای بیرونی است، معیارهایی در متن زندگی: «فرایند درونی محتاج معیارهای بیرونی است» (ویتگنشتاین، ۱۴۰۰، بند ۵۸۰) این نکته سبب می‌شود نگاه ویتگنشتاین به چستی قواعد و گرامر زبان مخالف با نگاه درون‌گرایانی چون چامسکی باشد، اما باید دقت کنیم که مقصود از بیرونی بودن قواعد زبان نزد ویتگنشتاین این نیست که قواعد زبان همان قواعد طبیعت یا فیزیک‌اند. بلکه گرامر یا قواعد زبان چیزی مربوط به زندگی انسان‌ها است، مربوط به قلمرو زندگی جمعی. برای فهم بهتر این نکته باید پیشینه ایده قواعد را در آثار ویتگنشتاین؛ از رساله تا تحقیقات فلسفی و در باب یقین مرور کنیم. در این مطالعه تاریخی به دو اصطلاح «منطق» (در رساله منطقی فلسفی) و «گرامر» (در آثار متاخر ویتگنشتاین) تمرکز خواهیم کرد.

۶. منطق در رساله منطقی فلسفی

ویتگنشتاین در رساله احکام ریاضی و منطق را اساساً متفاوت با احکام تجربی که جهان را توصیف می‌کنند می‌داند. او بر این باور است که گزاره‌های اصیل و واقع‌بنیاد آن‌هایی‌اند که می‌توانند با مطابقت با وضعیت‌های امور^۱ در واقعیت درست یا نادرست باشند – این گزاره‌ها گزاره‌های ممکن و تجربی‌اند، و از طریق تجربه قابل آزمون‌اند و از این رو مشمول اصل تحقیق‌پذیری‌اند، بدین معنا که با معیار این اصل، معنادار محسوب می‌شوند، اما گزاره‌های ریاضی و منطق درباره جهان نیستند، آنها حالات امور را به تصویر نمی‌کشند و بنابراین بر مبنای اصل مطابقت، حامل صدق نیستند. آن‌ها توتولوژیک یا تحلیلی‌اند (ویتگنشتاین، ۱۹۲۲، بند ۴۴۱).

بر مبنای دریافت مبتنی بر مطابقت در باب صدق، حکم یا گزاره‌ای صادق محسوب می‌شود که مطابق با واقع باشد. اصل تحقیق‌پذیری و نظریه تصویری ویتگنشتاین روایت‌هایی تجربه‌گرایانه از اصل مطابقت‌اند. بر اساس نظریه تصویری جملات تجربی و علمی ما تصویری از واقعیت‌اند (ویتگنشتاین، ۱۹۲۲، بند ۲۰۱-۲۰۳) و لذا در مواجهه تجربی با جهان قابل تایید یا رداند، اما احکام ریاضی و منطق چنین ویژگی‌ای ندارند، و لذا حامل معرفت و اساساً با معنا (همچون گزاره‌های تجربی) محسوب نمی‌شوند (ویتگنشتاین، ۱۹۲۲، بند ۶۰۱۲۴ و ۶۰۲).

از منظر رساله منطقی فلسفی ویتگنشتاین زبان متناظر با جهان است و گزاره‌های تجربی زبان هر یک تصویری از جهان را ارائه می‌کنند، تصویری که ممکن است صادق یا کاذب باشد، اما منطق چیست؟ از منظر رساله جهان دارای نظم است بدین

¹ state of affairs

معنا که اشیاء و اعیان جهان، نسبت‌هایی با یکدیگر دارند، و متناظر با این نظم و نسبت‌ها درون جهان، روابط و قواعد منطقی‌ای درون زبان وجود دارد.

جهان شامل مجموعه‌ی کثیری از اعیان بسیط و ساده است که از ترکیب آنها اعیان مرکب حاصل می‌شوند. متناظر با اعیان ساده، نام‌های بسیط در زبان‌ها قرار دارند. گزاره‌های ابتدایی متشکل از نام‌اند و متناظر با واقعیتی در باب یک عین بسیط (یا وضع امور) اند، (ویتگنشتاین، ۱۹۲۲، بند ۴.۲۱ و ۴.۲۲) مثلاً این واقعیت که عین بسیط X دارای فلان ویژگی است یا اینکه عین بسیط X دارای فلان نسبت با عین بسیط Y است.

جملات مذکور بر مبنای همان تناظر مذکور تصویری از جهان محسوب می‌شوند ولی احکام منطقی^۵ تصویری از هیچ عین معینی نیستند بلکه متناظر با نظم و نسبت‌های ممکن حاکم بر جهان‌اند. از همین رو از نگاه ویتگنشتاین در رساله منطقی فلسفی، منطق نشان‌دهنده مرزهای جهان است.

بنابراین از منظر رساله تناظری وجود دارد بین جهان و زبان به طور کلی که خود این تناظر تابعی است از تناظرهای جزئی بین اجزاء جهان و اجزاء زبان. در اینجا یک نکته مهم در باب این تناظر وجود دارد: یک زبان متناظر با یک جهان. ما با یک جهان واقعی سر و کار داریم و از این رو فقط یک زبان متناظر با آن قابل تصور است. بنابراین بر مبنای رساله منطقی فلسفی صرفاً یک منطق استاندارد وجود دارد.

واحد بودن منطق استاندارد، تلقی‌ای سنتی در تاریخ فلسفه غرب است. ارسطو منطق را ابزاری می‌داند که به وسیله آن درباره هر چیزی و به درستی استدلال می‌کنیم. از نظر او، منطق نظامی صوری است که اصول و قواعد اساسی ارائه می‌کند برای استدلال صحیح. این نظام صوری بر دعاوی موضوع-محمولی تمرکز می‌کند و منعکس‌کننده یک هم‌شکلی و هم‌ریختی بین فکر، زبان و واقعیت است. بنابراین، منطق ارسطو صرفاً درباره زبان یا اندیشه نیست، بلکه درباره مدل‌سازی ماهیت واقعی خود واقعیت است. (گروک، ۲۰۲۵) منطق ارسطو بر استنتاج، به ویژه استدلال قیاسی متمرکز است، جایی که نتایج معتبر لزوماً از مقدمات داده شده حاصل می‌شود.

بنابراین هم‌ریختی زبان، اندیشه و واقعیت از یک سو و وحدت منطق از سوی دیگر از مشخصه‌های مشترک اندیشه ارسطو و ویتگنشتاین متقدم در باب منطق است. این هم‌ریختی مبتنی بر چه پیش‌فرضی است؟ چرا باید هم‌ریختی‌ای بین جهان و ذهن را پذیرفت؟ این نکته مبتنی بر سیری تاریخی در اندیشه غربی است. از نگاه افلاطون ما انسان‌ها چیزی را به شکل تجربی نمی‌آموزیم، بلکه نقش تجربه صرفاً یادآوری چیزهایی است که از یاد برده‌ایم. ذهن ما به شکل فطری با موهبت‌هایی متولد شده است؛ از جمله فهم ماهیات و ذوات چیزها. در عقل‌گرایی مدرن نیز همین تلقی افلاطونی و ارسطویی در باب هماهنگی و معرفت پیشاتجربی ذهن در تناظر با جهان مفروض است. در اینجا با پیش‌فرض‌هایی بنیادین مواجهیم، از جمله این که یک جهان وجود دارد با یک نظم و ویژگی‌های مبنایی، و متناظر با آن ذهن ما واجد یک شاکله «واحد» مطابق با نظم امور جهان است. شاکله و نظم منطقی‌ای که معرفت ما از آن برخوردار است، بر ساخته ذهن ما انسان‌ها و تحمیل ذهن بر جهان نیست بلکه در خود جهان ریشه دارد. از این رو ایده کثرت نظم‌ها یا کثرت منطق‌ها در مواجهه با جهان در این سیر تاریخی فکری مجالی برای طرح ندارد. بنابراین ایده وحدت منطق نه تنها در یونان باستان بلکه در دوره مدرن پذیرفته و مقبول بود. این سیر فکری به اندیشه چامسکی نزدیک است. در ارتباط با مساله مذکور خود چامسکی به نزدیکی تفکر خود به عقل‌گرایان (از جمله افلاطون و لایبنیتس) اذعان می‌کند (چامسکی، ۲۰۱۵، ۵۲-۵۴) چامسکی قواعد بنیادین زبان را ناشی از شاکله ذهن می‌داند که منشأ آن مغز انسان است. بنابراین ما یک سری قواعد بنیادین زبان داریم که نزد همه انسان‌ها مشترک است. قواعد بنیادین زبان طبق

اصطلاح‌شناسی ویتگنشتاین متقدم، همان منطق است، اما این نگاه به منطق و قواعد زبان نزد ویتگنشتاین متاخر تغییر می‌کند و اکنون به بررسی این تغییر رویکرد می‌پردازیم.

۷. ویتگنشتاین متاخر و کثرت منطق‌ها

ویتگنشتاین متاخر از ایده کثرت منطق‌ها حمایت می‌کند. این حمایت مبتنی است بر تغییر تمرکز او از یک چارچوب منطقی سفت و سخت و همه‌شمول به فهم وابسته به زمینه و بافت که به بازی‌های زبانی و اشکال زندگی گره خورده است. این تحول منعکس‌کننده رد دیدگاه انحصارگرا در باب منطق در رساله منطقی فلسفی است به نفع رویکردی انعطاف‌پذیرتر و مبتنی بر تمرین و تربیت و عمل.

رساله منطقی فلسفی منطق را به عنوان ساختاری واحد و پیشینی حاکم بر زبان و واقعیت مطرح می‌کند، و ویتگنشتاین در آثار متاخر خود این ایده از رساله را کنار می‌گذارد. در عوض، او استدلال کرد که هنجارهای منطقی از «کاربرد» زبان در زمینه‌های خاص، مانند عملیات‌های ریاضی یا ارتباطات روزمره ناشی می‌شوند. مثلاً او این ایده را که تناقض ذاتاً بی‌معنی است رد کرد و تأکید کرد که امکان قبول یک تناقض وابسته است به نقش آن در یک بازی زبانی معین (ویتگنشتاین، ۱۴۰۰، بندهای ۱۲۵ و ۴۲۱).

ویتگنشتاین مفهوم بازی‌های زبانی را برای نشان دادن چگونگی پیوند معنا و منطق با اعمال جمعی معرفی کرد. بازی‌های زبانی مختلف (مثلاً تحقیق علمی، گفتمان مذهبی یا طنز) احتمالاً قواعد منطقی متفاوتی را به کار می‌برند، در نتیجه ما با کثرت منطق‌ها سر و کار داریم. مثلاً تناقض در یک نظام صوری ممکن است معضل‌آفرین باشد، اما در شعر یا آیین، می‌تواند هدفی معنادار داشته باشد.

رساله منطقی فلسفی منطق را به عنوان یک دستگاه محاسباتی ایدئال تلقی می‌کرد، اما ویتگنشتاین متاخر نظام‌های منطقی را ابزارهایی می‌دانست که به وسیله فعالیت‌های انسانی شکل گرفته‌اند. او منطق را با بازی‌هایی مانند شطرنج مقایسه کرد، (ویتگنشتاین، ۱۴۰۰، بند ۱۰۸) یعنی بازی‌هایی که قواعدشان قراردادی‌اند و بر مبنای نیازهای عملی قابل تجدید نظراند. این دیدگاه، منطق‌های متعدد و همبود را امکان‌پذیر می‌کند، که هر کدام از طریق کاربرد آن در شکلی از زندگی اعتبار می‌یابند. آثار متاخر ویتگنشتاین بر حل مسائل فلسفی با بررسی چگونگی عملکرد زبان تأکید دارد و نه تحمیل یک چارچوب منطقی واحد بر همه زمینه‌ها و فعالیت‌ها. این تغییر روش‌شناختی از کثرت‌گرایی پشتیبانی می‌کند، زیرا روش‌های گوناگون استدلال را بدون امتیاز دادن به یکی از آنها، معتبر می‌شمارد. خلاصه این که ویتگنشتاین متاخر نه تنها کثرت منطق‌ها را مجاز می‌داند بلکه آن را ضروری می‌داند زیرا منطق را مبتنی بر شیوه زیستی انسان‌ها می‌داند و حال آن که خود این شیوه زیستی متکثر است.

۸. گرامر به مثابه منطق زبان

درباره زبان و گرامر دو دیدگاه را می‌توان از یکدیگر متمایز کرد. از یک سو با دیدگاه متعارف و سنتی مواجهیم که بر اساس آن گرامر یا دستور زبان عبارت است از قواعد نحو و معناشناسی صحیح (نحوه ساختار جملات و معنای آنها)، اما اصطلاح گرامر در آثار ویتگنشتاین تا حد زیادی پیچیده‌تر است و نیاز به تأمل بیشتری دارد. بر اساس دیدگاه ویتگنشتاین گرامر یا دستور زبان مفهومی بسیار گسترده‌تر و مبهم‌تر است و جوهره زبان را به عنوان یک فعالیت قاعده‌مند که در زندگی انسان ریشه دارد، آشکار می‌کند.

به طور سنتی، دستور زبان یا گرامر به مثابه مجموعه‌ای از قواعد صریح و فنی تعریف می‌شود که انسان برای صحبت کردن یا نوشتن صحیح از آنها پیروی می‌کند، اما ویتگنشتاین گرامر را به معنای قواعد بنیادین و اساسی که عملاً بر نحوه کاربرد زبان حاکم‌اند مطرح می‌کند، قواعدی که همیشه صریح یا صوری نیستند.

ماهیت یا ذات در دستور زبان بیان شده است ... دستور زبان می‌گوید چیزی چه نوع شیئی است. (الاهیات به عنوان دستور زبان) (ویتگنشتاین، ۱۴۰۰، بند ۳۷۱ و ۳۷۳).

این بدان معناست که گرامر یا دستور زبان فقط به شما نمی‌گوید چگونه جملات را بسازید؛ بلکه ماهیت اساسی مفاهیم و اشیایی را که درباره آنها صحبت می‌کنیم نیز بیان می‌کند. همانطور که الهیات ذات خدا را مطالعه می‌کند، دستور زبان ذات زبان و معنا را مطالعه می‌کند.

ویتگنشتاین از گرامر یا دستور زبان برای روشن کردن اینکه زبان در کجا ممکن است ما را همراه کند، استفاده می‌کند.

من می‌توانم بدانم شخص دیگری به چه چیزی فکر می‌کند، اما نمی‌توانم بدانم خودم به چه چیزی فکر می‌کنم. (ویتگنشتاین، ۱۴۰۰، ۳۱۴)

گفتن «من می‌دانم به چه چیزی فکر می‌کنم» همراه‌کننده است زیرا گرامر یا دستور زبان جملات اول شخص متفاوت عمل می‌کند. این بینش به جلوگیری از خطاهای فلسفی در معرفت‌شناسی کمک می‌کند.

ویتگنشتاین در آثار متأخر خود از «گرامر» برای ارجاع دادن به قواعدی استفاده می‌کند که بر کاربرد معنادار کلمات در زبان حاکم‌اند. این قواعد گرامری تعریف می‌کنند که در یک بازی زبانی خاص چه چیزی یک عبارت معنادار محسوب می‌شود و چه چیزی در یک بازی زبانی خاص معنادار به حساب نمی‌آید. گرامر، در این معنا، هنجارهای ضمنی و آشکاری را در بر می‌گیرد که شیوه‌های زبانی ما را ساختار می‌دهد.

ویتگنشتاین از تلقی منطق به عنوان یک دستگاه محاسباتی انتزاعی و همه‌شمول (در رساله منطقی فلسفی) به منطق به مثابه گرامر زبان ما تغییر موضع می‌دهد. روابط منطقی بین گزاره‌ها - مثلاً این که چه گزاره‌ای به تبع چه گزاره‌ای نتیجه می‌شود، یا این که چه چیزی تناقض به حساب می‌آید - توسط قواعد گرامری بازی‌های زبانی ما تعیین می‌شود. بنابراین، آنچه ما آن را «ضرورت منطقی» می‌نامیم، از نظر ویتگنشتاین متأخر، یک امر گرامری است: قواعدی که حرکت‌های معینی را در زبان ممکن یا غیرممکن می‌سازد.

گرامر از نظر ویتگنشتاین متأخر توصیفی از چگونگی استفاده از زبان است، نه تجویزی برای چگونگی استفاده از آن بر اساس برخی از نظام‌های منطقی بیرون از زبان. این بدان معنی است که فهم منطق به فهم دستور زبان ما بستگی دارد - نحوه استفاده از کلمات در عمل، در اشکال زندگی و بازی‌های زبانی.

منطق نزد ویتگنشتاین مقدم در رساله منطقی فلسفی، همه‌شمول و عمومی است و حاکم بر ساختار زبان است و حال آنکه گرامر نزد ویتگنشتاین مقدم همان نحو سنتی است، اما در اندیشه ویتگنشتاین متأخر گرامر و منطق با یکدیگر هم‌گرایی پیدا می‌کنند، و هر دو عبارتند از یک چیز؛ یعنی قواعدی برای کاربرد معنادار کلمات. نکته مهم این که منطق در اندیشه ویتگنشتاین متأخر یگانه و همه‌شمول نیست بلکه وابسته شده است به زبان و از آنجایی که زبان‌ها و گرامرهایشان کثیراند، منطق نیز متکثر است. در اندیشه ویتگنشتاین متأخر فهم ضرورت منطقی به فهم ضرورت گرامری مبدل می‌شود.

۹. ضرورت گرامری و نفی ذهن‌گرایی در بحث تبعیت از قاعده

«تبعیت از قاعده» یکی از مفاهیم مهم فلسفه متأخر ویتگنشتاین است. یک تصور جزئی درباره ماهیت قواعد کاربرد کلمات درون زبان این است که قاعده یک هویت انتزاعی است و از تمامی کاربردهای جزئی‌اش فراتر می‌رود، و بنابراین دانستن قاعده (از سوی کاربران زبان) مستلزم دریافت این هویت انتزاعی است و -به تبع آن- مستلزم علم به این است که چگونه آن هویت را به کار ببریم. ویتگنشتاین در بحث از تبعیت از قاعده یادآور می‌شود که قاعده نه هویتی انتزاعی-افلاطونی است و نه هویتی ذهنی. اساساً ویتگنشتاین پرسش‌هایی از این قبیل را که معیارهای تعیین‌کننده تبعیت صحیح از قاعده از کجا می‌آیند، مبتی بر فرضیاتی می‌داند که باید از آنها رها شد. بر همین اساس او نیاز به مفروض گرفتن هر نوع از مرجعیت^۱ بیرونی و درونی فراتر از استعمال‌های بالفعل از قاعده را حذف می‌کند (بیلزکی و ماتار، ۲۰۲۱)، بلکه قواعد خصلت خود ارجاع‌دهندگی دارند. بدین معنا که وقتی می‌گوییم -مثلاً- از ۲ تا ۱۰ دو تا دو تا بشمار، پاسخ این است: ۲، ۴، ۶، ۸، ۱۰. این قاعده و این نحوه کاربرد، از نگاه ویتگنشتاین چیزی انتزاعی یا ذهنی نیست، بلکه قاعده در معنای خود دو و چهار و شش و هشت و ده است. این دیدگاه، بحث از ماهیت قواعد را با عرصه عمومی و اجتماعی پیوند می‌زند، چرا که تبعیت از قاعده یک فعالیت است (هوکوی، ۱۹۹۶، ۷۳) و در عرصه عمومی محقق می‌شود و امری خصوصی (ذهنی یا انتزاعی) نیست. همچنین ایده تبعیت از قاعده با مفهوم صورت زندگی در ارتباط است؛ مفهومی که بعدی اجتماعی دارد.

بحث ویتگنشتاین درباره تبعیت از قاعده، در ابتدا از نارضایتی او از تبیین رساله از گزاره‌ها ناشی شد. یکی از آموزه‌های اصلی رساله این بود که گزاره‌های ابتدایی از یکدیگر مستقل‌اند. ارزش صدق این گزاره‌ها بر ارزش صدق گزاره دیگر اثر نمی‌گذارد. تنها گزاره‌هایی که چنین استقلال دارند و با یکدیگر در پیونداند، گزاره‌های فاقد معنایند: توتولوژی‌ها، صدق‌های منطقی. بنابراین هیچ ضرورت طبیعی یا متافیزیکی وجود ندارد، تنها نوع ضرورت، ضرورت منطقی است که در چارچوب توتولوژی‌ها نمایان می‌شود که همان منطق است.

در اینجا، نزد ویتگنشتاین متأخر، این معضل پیش می‌آید که به نظر می‌رسد بعضی گزاره‌ها بر ارزش صدق یکدیگر اثر می‌گذارند، به شیوه‌هایی که نمی‌توان آنها را به تعامل بین توتولوژی‌ها تقلیل داد. مثلاً نسبت رنگ‌ها با هم؛ اگر چیزی تماماً قرمز است، نمی‌تواند همزمان تماماً سبز باشد، چرا نه؟ به خاطر اینکه این ذاتی معنای کلمات راجع به رنگ است که آنها یکدیگر را به معنای مقتضی رد کنند. ممکن است من چیزی که سبز است قرمز ببینم. ممکن است در آن لحظه چشم من مشکلی داشته باشد و یا دچار توهم شده باشد، اما اگر به زبان فارسی مسلط باشم، ممکن نیست درباره این مطلب به اشتباه افتاده باشم که «سبز» چیست یا «قرمز» چیست یا این دو نمی‌توانند در یک شیء جمع شوند. این‌ها موضوع «معرفت» نیستند، بلکه جزء قواعد زبانی است که به آن صحبت می‌کنیم (ویتگنشتاین، ۱۹۶۹، بند ۶۴۲).

این صرفاً یک تناقض منطقی نیست (که یک چیز هم سبز باشد و هم قرمز) بلکه چیزی بیش از آن است، چیزی است که از معنای اصطلاح‌های مربوط به رنگ اخذ می‌شود. ویتگنشتاین ابتدا به بررسی چیزی هدایت شد که او آن را نظام‌های گزاره‌ها نامید، مجموعه‌های شبه محاسباتی از گزاره‌ها، و سرانجام به مفهوم بازی‌های زبانی، که قواعد زبانی مقوم آنهایند، هدایت شد. قواعد بازی‌های زبانی معانی مفاهیم به کار رفته در بازی را تثبیت می‌کنند، اما چه چیز این قواعد را تثبیت می‌کنند؟ پاسخی ظاهری این است: هیچ چیز. این چیزی است بسیار ریشه‌ای در باب اندیشه ویتگنشتاین. این قواعد نه به واسطه طبیعت اعیان موجود در جهان، و نه به وسیله طبیعت ذهن کاربر مفاهیم تثبیت نمی‌شوند.

¹ authority

جهان معنای مفاهیمی را که به وسیله آنها درباره جهان می‌اندیشیم، تثبیت نمی‌کند. ذهن ما نیز آنها را تثبیت نمی‌کند. پس از این جهت، قواعد یک بازی زبانی من‌عندی‌اند.^۱ ما آزادیم که آنها را به شیوه‌های بسیار متنوعی صورت‌بندی کنیم، اما محدودیت‌هایی وجود دارد: محدودیت‌هایی برای نحوه به کار بردن قواعد (یا کلمات) این محدودیت‌ها با مفهوم صورت‌بندی زندگی مورد تأکید قرار می‌گیرند (اوگریدی، ۲۰۰۴، ۳۳۰).

محدودیت‌ها و قواعد زبان برآمده از نیازهای متن زندگی ما است. نیازهای ما متنوع‌اند و کنش‌ها و رفتارهای ما در بافت‌های متنوعی از نیازهای زیستی رخ می‌دهند. زبان در امتداد همین کنش‌ها است و از این رو با تنوع زبان‌ها، یا به تعبیر ویتگنشتاین با تنوع بازی‌های زبانی مواجهیم. قواعد یا گرامر هر زبان بر ساخته همین بافت رفتاری است. گرامر هر بازی زبانی قواعد یا منطق خاص آن بازی است، اما این قواعد یا گرامر، همان منطق واحد و همه‌شمول مطرح در رساله منطقی-فلسفی نیست. قواعد یا گرامر مد نظر ویتگنشتاین متاخر، به خلاف منطق مطرح در رساله، متناظر با نظم اشیاء در جهان واقعی واحد نیست.

گزاره گرامری هنجار توصیف یا هنجار بازنمایی است. گزاره گرامری تعیین می‌کند: (۱) چه چیز توصیف قابل قبول از واقعیت محسوب می‌شود. (۲) روابط و نسبت‌های درونی بین مفاهیم را ثابت می‌کند (مثلاً روابط بین مفاهیم سیاه و سفید)، (۳) انتقال بین این گزاره‌های تجربی را تجویز می‌کند (مثلاً گرامر تجویز می‌کند که از گزاره «کلاغ سیاه است» و «قو سفید است» به این گزاره منتقل شویم که «کلاغ تیره‌تر از قو است») (گلاک، ۱۹۹۶، ۱۳۰).

گزاره‌های گرامری بر تجربه تقدم دارند و از این رو تجربه نه آنها را تقویت می‌کند و نه تضعیف: نمی‌توان گزاره گرامری «سیاه تیره‌تر از سفید است» را به وسیله این جمله – مثلاً – ابطال کرد که «این شیء سفید، تیره‌تر از آن شیء سیاه است» چرا که عبارت مذکور ترکیبی بی‌معنا از نشانه‌ها است. اینکه بگوییم منطقاً ناممکن است که یک شیء سفید تیره‌تر از یک شیء سیاه باشد بدین معنا است که به خاطر محدودیت‌های گرامری نمی‌توانیم یک شیء را در آن واحد هم «سفید» و هم «تیره‌تر از یک شیء سیاه» بنامیم. چنین کاری، با توجه به قواعد زبان ما، بی‌معنا است. از این رو ویتگنشتاین ضرورت را از طریق تمایز بین بامعنا و بی‌معنا که از طریق هنجارهای بازنمایی ایجاد می‌شود، یا تمایز بین تبعیت یا عدم تبعیت از قاعده یا گرامر، تبیین می‌کند (گلاک، ۱۹۹۶، ۱۳۰). بدین شکل ضرورت گرامری در آثار متاخر ویتگنشتاین جایگزین ضرورت منطقی رساله می‌شود.

بنابراین ضرورت گرامری نه ناشی از قانونی طبیعی است، نه ریشه در فیزیولوژی و مغز دارد، و نه بدیل نظم اشیاء در جهان است. ضرورت گرامری وابسته به شکلی یا صورتی از زندگی است که به خلق یک بازی زبانی منجر شده است. این تبیین از گرامر در تقابل با ذهن‌گرایی چامسکی در تبیین گرامر همه‌شمول است.

۱۰. تبعات اجتماعی رویکردهای متفاوت چامسکی و ویتگنشتاین به منطق و گرامر

رویکرد متاخر ویتگنشتاین به منطق در تقابل آشکار با رویکرد خود او در رساله منطقی فلسفی و نیز رویکرد متفکرانی چون فرگه و به ویژه چامسکی به زبان است. اگر فرض بگیریم با قومی مواجه شویم که منطق کلاسیک را به کار نمی‌برند و منطقشان مخالف منطق کلاسیک و متعارف است، واکنش امثال فرگه و ویتگنشتاین متاخر بسیار متفاوت با این قوم است. فرگه آنها را «دیوانه» محسوب و طرد می‌کند، اما چارچوب فکری ویتگنشتاین متاخر مجالی برای پذیرش نوع جدیدی از منطق را که ریشه در شیوه‌های مختلف زیستن انسان‌ها دارد، امکان‌پذیر می‌سازد.

¹ arbitrary

واکنش چامسکی چگونه خواهد بود؟ رویکرد وحدت‌گرایانه چامسکی به قواعد بنیادین زبان (ایده «گرامر همه‌شمول») ایجاب می‌کند که قواعد بنیادین زبان‌های متفاوت را یکی بداند. این ایده به خودی خود جایی برای تنوع و کثرتِ منطق‌ها (و به تبع آن تنوع زبان‌ها) باقی نمی‌گذارد. بنابراین هرچند چامسکی سعی دارد به بعد انقلابی نظریه خود تاکید کند و آن را خلاف جهت‌گیری غالب فیلسوفان مدرن بداند (چامسکی، ۲۰۱۵، ۵۳)، اما رویکرد چامسکی به لحاظ اجتماعی نهایتاً به سمت انحصارگرایی عقلانیت حرکت می‌کند، رویکردی که بر اساس آن یک مدل گرامر، یک مدل منطق و عقلانیت وجود دارد و غیر از آن ناموجه است. این رویکرد مجالی برای مواجهه با نوع متفاوتی از منطق و عقلانیت در فرهنگ‌های پیرامون (فرهنگ‌های غیرمدرن) باقی نمی‌گذارد. رویکرد ویتگنشتاین بر پذیرش تنوع منطقی بر اساس کاربرد و زمینه تأکید دارد. ویتگنشتاین تبعات بحث خود را در مطالعات فرهنگی به شکل واضح پذیرفته است. او در *اشاراتی در باب شاخه زرین فریزر* به طور واضح از مناسک اقوام پیشامدرن و کارکرد جادو در این اقوام بحث می‌کند و به رویکرد مدرن فریزر^۱ در منسوخ دانستن این مناسک اعتراض می‌کند (ویتگنشتاین، ۲۰۱۸، ۴۴). از نگاه ویتگنشتاین این مناسک در پاسخ به نیازهای مختلف زیستی انسان ایجاد شده‌اند و لذا انسان مدرن نیز — با توجه به تنوع نیازها — به مشابه چنین مناسکی پایبند است.

نتیجه‌گیری

گرامر در اندیشه ویتگنشتاین متاخر وابسته به بافت عمل و صورت زندگی است و با توجه به تنوع بافت‌های عمل و صور زندگی انسان، گرامر متنوع و متکثر است. این رویکرد ویتگنشتاین در تقابل با جریان‌های ریشه‌دار تاریخ فلسفه غرب است. رویکرد ذات‌باورانه حاکم در تاریخ فلسفه زبان را دارای ذات واحدی می‌داند. این ذات باوری در تاریخ فلسفه در دو روایت آشکار می‌شود: روایت افلاطونی و روایت ارسطویی. روایت افلاطونی سعی دارد ذات را به قلمرویی انتزاعی نسبت دهد و مصادیق را روگرفت‌هایی از ذات مشترک انتزاعی تعبیر کند. روایت ارسطویی ذات مشترک را متکثر و البته یکسان در همه مصادیق عینی و انضمامی می‌داند.

ذات زبان چیست؟ به نظر چامسکی ذات زبان (یا به تعبیر خود چامسکی گرامر همه‌شمول) به شکل مشترک و یکسان در وجود کاربران و گویشوران موجود است. این رویکرد اتخاذ روایت ذات‌گرایانه ارسطویی نسبت به زبان است. از تبعات این رویکرد چامسکی نسبت به زبان^۲ ذهن‌باوری است. چامسکی برای زبان‌های مختلف یک ذات مشترک را تحت عنوان گرامر همه‌شمول مفوض می‌گیرد و منشاء آن را درون مغز گویشوران زبان می‌داند، توگویی ذات زبان به شکل متکثر و یکسان در مغز تمامی انسان‌ها به موهبت نهاده شده است.

ویتگنشتاین متاخر مخالف هرگونه روایت از ذات‌گرایی، چه در روایت افلاطونی و چه در روایت ارسطویی است. تبیین او از زبان و گرامر زبان نیز با ضدیت او با ذات‌باوری همسو است. هیچ ذات مشترکی برای زبان‌ها مفروض نیست و زبان‌ها در امتداد رفتارهای متنوع بشر ایجاد شده‌اند و از آنجا بافت رفتاری متفاوتی دارند، به لحاظ قواعد و گرامر و شروط معناداری با یکدیگر متفاوت‌اند.

همسویی ایده گرامر همه‌شمول چامسکی با ذات‌باوری تاریخ فلسفه غرب و تقابل ویتگنشتاین با این ذات‌باوری تبعاتی در مباحث اجتماعی نیز به باور می‌آورد. ذات‌باوری در مواجهه با تنوع زبان‌ها و فرهنگ‌ها با مفروض گرفتن یک منطق و اصول بنیادین عقلی و زبانی برای تمام انسان‌ها، عملاً سعی دارد منطق و قواعد بنیادین استدلالی یک فرهنگ را به مثابه اصول

^۱ از نگاه فریزر سحر، دین و علم سه مرحله پیشرفت حیات بشر اند. به باور فریزر انسان به شکل تاریخی در حیات اولیه خود امور زندگی را بر مبنای سحر سامان می‌دهد و سپس به نقایص آن پی می‌برد و به دین گرایش می‌یابد. همین نکته درباره نسبت دین و علم نیز صادق است (کلاک، ۲۰۱۷، ۶۲۸).

استاندارد تفکر معرفی کند و در نتیجه در مواجهه بین فرهنگی مجالی گفتگو باقی نمی‌گذارد بلکه عملاً به پذیرش و تمکین فرهنگ‌های پیرامون در مواجهه با فرهنگ غالب حکم می‌کند، اما نگاه زمینه‌گرا و بافت‌محور ویتگنشتاین به زبان و گرامر با به رسمیت شناختن تکرار در اصول اولیه تفکر و قواعد بنیادین زبان به مواجهه گفتگو محور مجال می‌دهد.

منابع

ویتگنشتاین، لودویگ. (۱۴۰۰). پژوهش‌های فلسفی. ترجمه ملک حسینی. انتشارات هرمس و کرگدن.

References

- Biletzki, A. & Matar, A. (2021). "Ludwig Wittgenstein" *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/wittgenstein/>
- Canfield, J. V. (1996). The passage into language in: *Wittgenstein and Quine*. Robert L. Arrington and Hans-Johann Glock (ed), pp. 118-143, Routledge.
- Chomsky, N. (1975). *Reflections on language*. Pantheon, New York.
- Chomsky, N. (2002). *Syntactic Structures*, de Gruyter Mouton.
- Chomsky, N. (2015). *Aspects of the Theory of Syntax*, MIT Press.
- Chomsky, N. (2020). - *Knowledge of Language_ Its Nature, Origin and Use* - Praeger Publishers.
- Clack, B. (2017). "Wittgenstein and Anthropology" in *A Companion to Wittgenstein*, Glock and Hyman (eds.), pp. 627-638, Wiley-Blackwell.
- Enos, C. A. (2023). "Noam Chomsky". *Internet Encyclopedia of Philosophy*.
- Glock, H-J. (1996). (ed) *A Wittgenstein Dictionary*. Wiley-Blackwell.
- Groarke, L. F. (2025). Aristotle: Logic, *Internet Encyclopedia of Philosophy* <https://iep.utm.edu/aristotle-logic/#H2>
- Hookway, C. (1996). "Perspicuous representations" in *Wittgenstein and Quine*. Robert L. Arrington and Hans-Johann Glock (ed) Routledge. P.P.62-79
- Kripke, S. A. (1982). *Wittgenstein on Rules and Private Language, An Elementary Exposition*, Harvard University Press.
- Ma, L. & Van Brakel, J. (2016). *Fundamentals of Comparative and Intercultural Philosophy*, Published by State University of New York Press.
- McDowell, J. (1984). Wittgenstein on following a rule. *Synthese* 58 (March), 325-364.
- McNally, T. & McNally, S. (2012). Chomsky and Wittgenstein on Linguistic Competence. *Nordic Wittgenstein Review*. The Wittgenstein Archives at the University of Bergen. <https://wab.uib.no/agora/tools/collection-3-issue-3-article-5.annotate>
- O'Grady, P. (2004). Wittgenstein and relativism, *International Journal of Philosophical Studies*, 12(3), 315-337.
- Plato. (2021). *Meno*. *Focus Philosophical Library*.
- Schroeder, S. (2017). Grammar and grammatical statements. In H.-J. Glock & J. Hyman (Eds.), *A companion to Wittgenstein* (pp. 252–268). Wiley-Blackwell.
- Wittgenstein, L. (2021). *Philosophical investigations* (M. Hosseini, Trans.). Hermes and Kargadan Publication. (in Persian)
- Wittgenstein, L. (1922). *Tractatus Logico-Philosophicus*, D. F. Pears and B. F. McGuinness (translation). London and New York.
- Wittgenstein, L. (1969). *On Certainty*, ed. G. E. M. Anscombe and G. H. von Wright, tr. D. Paul and G.E.M.Anscombe. Blackwell, Oxford.

- Wittgenstein, L. (2018). Remarks on Frazer's *The Golden Bough*. In G. da Col & S. Palmié (Eds.), *The mythology in our language* (pp. 29–76). HauBooks.
- Zangwill, N. (2017). Rules and privacy: Remarks on philosophical investigations §202. In C. Kanzian, S. Kletzl, J. Mitterer, & K. Neges (Eds.), *Realism – relativism – constructivism: Proceedings of the 38th International Wittgenstein Symposium in Kirchberg* (pp. 449–458). De Gruyter.